

RIIMIST

LINNAR PRIIMÄGI

Minu õpetaja Jaak Põldmäe mälestusele

Kaks sõnavara

B eljajevi „Meetrika ja poetika põhisõnavara”, mis ilmus 1969. aastal O. S. Ahmanova „Lingvistika terminite sõnastiku” lisana ja tugineb kaheteistkümnele eri keeltes allikale, loetleb riimi liike läbiseigi. Neid on siiski võimalik süstematiseerida

a s e n d i järgi: algusriim (рифма начальная), hajústriim (рифма разнесённая), lõppriim (рифма конечная), keskriim (рифма двойная), siseriim (рифма внутренняя/серединная);

r i i m i s k e e m i järgi: kaks-//kolm-//neliriim (рифма двойная//тройная//четверная), paaris-//kolmikriim (рифма смежная/парная // тройная), põimriim (рифма сплетённая/витая), ristriim (рифма перекрёстная), süliriim (рифма опоясанная/кольцевая/охватная);

u u s u s e järgi: kalambuurriim (рифма каламбурная), värske//kulunud riim (рифма глубокая // банальная/бедная/примитивная);

v ä r s i m õ õ d u järgi: daktül-//hüperdaktülriim (рифма дактилическая/гипердактилическая);

e h i t u s e järgi: assonants-//dissonantsriim (ассонанс, диссонанс), erisilbiline//võrdsilbiline riim (рифма неравносложная//равносложная), hargriim (рифма составная), homonüümriim (рифма омонимическая), irdriim (рифма неполная/недостаточная/неточная/приблизительная/рифмоид), järgriim (рифма удвоенная), kajariim (рифма-эхо), mees-//naisriim (рифма мужская//женская), rõhuniikes riim (рифма разноударная), tautoloogiline riim (рифма тавтологическая), täis-//puudulik riim (рифма полная/достаточная/обыкновенная/точная//дефектная), vaene//rikas riim (рифма бедная//богатая/глубокая), vokaal-//konsonantriim (рифма вокалическая/мужская/открытая//консонантическая/женская/закрытая), ühe-//kahe-//kolmesilbiline riim (рифма моносиллабическая//дисиллабическая//трисиллабическая);

g r a m m a t i l i s e v o r m i järgi: pöördelõpp-riim (рифма глагольная) (Ahmanova 1969: 587–593).

Jaak Põldmäe „Eesti värsiõpetus” (1978) eritleb riimi liike

p r o s o o d i a alusel: rõhuriim (pearõhu-//kaasrõhuriim), silmariim, tugi-riim, välteriim;

f o n e m a a t i k a alusel: homonüümriim, identriim (sh rediif), irdriim (paisutatud//katkestatud; assonants[riim] // konsonant[sriim]/konsonants/dissonants), palatalisatsiooniriim, täis-/täpne/puhas riim;

silbiarvu alusel: võrd[silbiline]riim (sh üksilp-/meesriim // kakksilp-/naisriim // kolmsilp-/liug-/libisev/daktülriim // nelisilp-/peonriim // viissilp-/pentoonriim // seitsesilpriim) // mittevõrdsilbiline/lahkriim;

sõnade arvu alusel: liht-/ühest sõnast moodustatud riim // liit-/mitmesõnaline riim;

asendi alusel: lõppriim, eesriim, siseriim, pörkriim;

riimiskeemi alusel: paarisriim, süliiriim, ristriim, segariim, laus-/monoriim (Põldmäe 2002: 254–263).

Neis kahes loendis kattuvad järgmised 13 mõistet: algusriim (B[eljajev]) = eesriim (P[õldmäe]), assonants- ja dissonantsriim, eri- ja võrdsilbiline riim, homonüümiriim, lõppriim, paarisriim, põimriim (B) = segariim (P), ristriim, siseriim, süliiriim, täisriim.

Sama nähtust kirjeldavad erinevast vaatenurgast: tautoloogiline riim (B) ≈ identriim (P), puudulik riim (B) ≈ irdriim (P).

Arusaamad irdriimist (B) ning mees- ja naisriimist pigem lahknevad.

Terve rida riimiliike esineb vaid ühel autoril.

(B): järgriim, kajariim, rõhunihkes riim, vaene//rikas riim, pöördelõppriim;

(P): lihtriim//liitriim, palatalisatsiooniriim, rõhuriim, silmariim, tugiriim, välteriim.

Variriim

Riim on kirju nähtus, sest ilmneb eri keeltes erinevalt. Suurt huvi pakub ka riimi siire ühest keelest teise.

Olgu näiteks osutatud juhule, kus tõlkija kasutab omal algatusel tautoloogilist riimi, mööda minnes originaali riimitüübist (Priimägi 1991: 115–117). August Sanga „Fausti”-tõlke stseenis „Linnavärava ees” (*Vor dem Stadttor*) laseb Johann Wolfgang von Goethe oma Faustil ja Wagneril vahetada repliike musta puudli üle, kelle kujul ilmub näidendi tegevustikku Mephistopheles (vv 1158–1161):

*FAUST: Mir scheint es, daß er magisch leise Schlingen
Zu künfftgem Band um unsre Füße zieht.*

*WAGNER: Ich seh ihn ungewiß und furchtsam uns umspringen,
Weil er, statt seines Herrn, zwei Unbekannte sieht.
(Goethe 1973: 99)*

(„FAUST: Mulle näib, nagu veaks ta nõiduslikult me jalge ümber salamahiti püünispaelu, me tulevast kammitsat. WAGNER: Mina näen teda ebalevalt ja pelglikult meie ümber karglevat, sest oma peremehe asemel näeb ta kaht tundmatut.”)

Selle ristriimilise kirjakohta tõlkest on A. Sangal kaks varianti – 1946. aastal ja 1967. aastal trükitu:

FAUST: Mull' näib, ta nagu vaikseid nõiaringe
me jalge ümber homseks liiduks veaks.
WAGNER: Ma näen, ta aralt, kõheldes teeb ringe;
ei tea, kas kartma, usaldama peaks. (Goethe 1946: 53–54)

FAUST: Näib, nagu vaikseid nõiaringe
ta meie ümber homseks liiduks veaks.
WAGNER: Ma näen, ta aralt kõheldes teeb ringe;
ei tea, kas kartma, usaldama peaks. (Goethe 1967: 61)

Kummaski tõlkevარიandis on kasutatud tautoloogilist riimi *-ringe* : *ringe* tugiriimide *Schlingen* : *-springen* vastena. Sisulist põhjendust riimitüübi vahetusel pole. Täie tõenäosusega on põhjus hoopis muus.

Goethe *Schlinge* on eesti keeles kodunenud kujul „ling” (‘püünispael’) (Wiedemann 1973). Selle kasutamine oleks vaadeldaval tõlkejuhul olnud ootuspärane nii tähendusliku kui ka riimitüübilise adekvaatsuse seisukohalt¹

FAUST: Mull' näib, ta nagu vaikseid nõialinge
me jalge ümber homseks liiduks veaks.
WAGNER: Ma näen, ta aralt, kõheldes teeb ringe;
ei tea, kas kartma, usaldama peaks.

Tõlkija kõrvalekalle sellest adekvaatsusest on nii vähe ootuspärane, et eeldaks mingit kindlat isiklikku kunstikavatsust. See jääb mõistatuseks. Muidugi püsib võimalus, et tegemist on näpu- ja/või trükiveaga, asendusega *l/r*: *linge/ringe*, lapsusega, mis kandub väljaandest väljaandesse (vrd nt Goethe 1983: 34). (Tautoloogilise riimi tekkest trükivea tulemusel on teisigi näiteid.²)

Kuid igal juhul juhib see tautoloogiakaasus tähelepanu riimifenomenile, mida võiks nimetada *v a r i r i i m i k s*. Variriimina tuleks mõista tegelikku riimi varjuna saatvat värsiinstrumentaalset konnotatsiooni, eksplitsiitse riimi implitsiitset paarilist, mis kannab olulist tähendust. Variriimi võiks võrrelda jäämäe veealuse osaga, mille konfiguratsioon seletab konkreetse veepealse konfiguratsiooni pinnaletõusu.

Teist variriimi kuju näitlikustab eesti kirjanduse alusteos, Friedrich Reinhold Kreutzwaldi „Kalevipoeg” (1857/61), õigemini selle tuntuim, esimene rida:

Laena mulle kannelt, Vanemuine!

Eesti eepos

Kirjutada eesti eepos oli rahvuslikul ärkamisajal auküsimus. Ilma oma eeposeta jäänuksime rahvana alaväärseks. Klassikaline haridus väärtustas eepost kui kõrgeimat kirjandusžanrit. Seda latti hoidis Euroopa luule esikteos, klassikalise hariduse aluspõhi – Homerose „Ilias”:

¹ Võrrelgem A. Jürgensteini veerand sajandit varasemat tõlget: „FAUST: Mull' näib, et nõia paela (!) arga / Me jalge ümber kawal peni säeb.” (Goethe 1920: 47).

² Isiklikest kogemustest võib viidata kogumikule „Noori autoreid '77”, kus trükkali vea tõttu on riimipaarist *skits* : *pits* saanud tautoloogiline riim *skits* : *skits*. Viga on seda ilmsem, et klassikaline petrarka sonett tautoloogilist riimi ei luba (Noori autoreid '77 1979: 140).

Laula nüüd, oh jumalanna, Peleides Achilleuse vimmast...
(Homeros 1960: 5)

Μηγιν αιιδε Θεα Πηληϊαew Αχιλλης... (Homeros s.a. a)

Kinnistunud arvamuse kohaselt kõnetab autor siin eepose esireas Muusat (too algne ainumuusa muutub hiljem mälujumalanna Mnemosyneks, üheksa muusa emaks), keda ta palub end tema kaudu kuuldavaks teha. Sest „luuletajad ei loo ega räägi... mitte kätteõpitud kunsti jõul, vaid jumalikul juhatusel... Noid väärtuslikke sõnu ei räägi mitte nemad, kellelt on mõistus võetud, vaid räägib jumal ise ja laseb meil nende kaudu kuulda oma häält”, selektab Platon dialoogis „Ion” (534 b–d) muistseid kujutlusi (Platon 1994: 377).

Pöördumine laulu allika poole jäi klassikaliseks kinnisvormeliks. Samale Homerossele omistatav „Odüsseia” algab:

Jutusta mulle, oh Muusa, sest sangarist, vaevades vaprast...
(Homeros 1963: 5)

Ανδρα μοι εννεπε, Μουσα, πολυτροπον, ος μαλα πολλα... (Homeros s.a. b)

Publius Vergilius Maro auahne plaan oli „luua suur ladina poeem, mis oleks rahvuslik eepos sõna avaraimas mõttes ning annaks Roomale ja Itaaliale ning nende kaudu rooma maailmale sedasama, mis Homeros oli andnud Kreekale” (Mackail 1930: 73). Nii alustaski ta „Aeneist”:

Mõõku ma laulan ja meest, toda saatuse aetut, kes Troojast...
(Vergilius 1992: 63)

Arma virumque cano, Troiae qui primus ab oris... (Vergilius s.a.)

Elias Lönnroti „Kalevala” [1835; saadeti Õpetatud Eesti Seltsile 1839. aastal (Fr. R. Kreutzwald.... 1953: 15)] algab sama enesekeskselt:

Mõtleb nüüd mu meekekene, ajud need aru peavad,
meel see lükkab laulemaie, suu kutsub kõnelemaie... (Lönnrot 1985: 5)

*Mieleni minun tekevi, aivoni ajattelevi
lähteäni laulamahan, saa'ani sanelemahan...* (Kalevala s.a.)

Õpetatud Eesti Seltsis 1839. aasta algul Friedrich Robert Faehlmanni väljakäidud mõte ömmelda ka eesti rahvaluulepärimus kokku ühtseks muistseks lugulauluks liikus just nende antiiksete eeskujude pinnal: „Faehlmann oli ülikoolis meditsiiniliste õpingute kõrval tutvunud antiikeepostega...” (Laugaste 1953: 338).³ Ka ÕES-i asutajaliige Johann Samuel Friedrich Boubrig ja kirjamehest pedagoog Gustav Blumberg kinnitasid, et Faehlmanni kava põhines antiiksetel eeskujudel (Raud 1965: 491–492). Tema vaimusilmas pidi „Kalevipoja” aines kokku andma klassitsistliku eepose.

Sestap alustab Faehlmangi pöördumisega:

Leih mir deine Harfe, Wainemoinen! (Raud 1965: 491–492)

³ Vrd Kreutzwald 1953b: 25–27.

See pöördumine erineb klassikalistest eeskujudest tähelepanuväärselt. Kui kreeklane kutsus appi Muusat ja roomlane võttis laulda omal jõul, siis eestlane palub pilli laenuks! Ja see vaieldamatult „Kalevipoja” tuntuim värss ei ole mitte rahvaluule, vaid Faehlmanni omalooming.

„Kalevipojal” on õigupoolest kaks hakatust: „Soovituseks” ja „Sissejuhatuseks”. Teise autoriks on Kreutzwald ise, esimese aga kirjutas juba 1840. aastatel saksa keeles Faehlmann. Kreutzwald pani selle osaliselt ümber eesti regivärssi, lastes niiviisi eeposel alata ka eepose algataja vaimse pärandiga. „Soovituseks” on „Kalevipoja” autori *hommage à* Faehlmann.

Kreutzwaldi teguviisi legitimeeris neile mõlemale tuttava Goethe „Fausti” eeskuju (Kreutzwald 1953b: 25; Fr. R. Kreutzwald... 1953: 85): selgi on kaks algust – „Pühendus” (*Zueignung*) ning „Eelmäng teatris” (*Vorspiel auf dem Theater*), mis mõlemad seisavad teose sündmustikust väljaspool. Enamgi veel, Faehlmanni „Soovituseks” kasutab Goethe „Pühenduse” kujundeid. Goethel:

Ihr naht euch wider, schwankende Gestalten...

*Ihr bringt mit euch die Bilder froher Tage,
Und manche liebe Schatten steigen auf...* (Goethe 1973: 65)

August Sanga eestinduses:

Taas, vabisevad kujud, liginete...

Ma aegu näen, mis läksid röömsas rutus,
ja armsaid varje tõuseb nende voos. (Goethe 1967: 5)

Ja Faehlmanni „Soovituseks” Kreutzwaldi eestinduses:

Ärgake, hallid muistsed hääled!
Sõudke salasõnumida,
Parema päevade pajatust
Armsa aegade ilust!...

Võtkem voli, vanad varjud! (Kreutzwald 1953a: 11)

Mõlemad tekstid, niihästi „Soovituseks” kui ka „Pühendus”, paiknevad väljaspool eepose sündmustikku ega ole nõnda siis mitte rahvaluule materjal, vaid selge autorsusega kunstluuletused, stilisatsioonid: esimene suuresti Faehlmannilt, teine Kreutzwaldilt.⁴ Uskusid ju mõlemad koos oma ajakaaslastega, „et „Kalevipoeg” on kunagi esinenud tervikliku lugulauluna, millest meie päevini on säilinud vaid katkendid” (Ariste 1957: 12). Nendest katkenditest moodustub eepose kehend, soovitajaks on aga algne autor ja pühendajaks lõplik autor.

Küsimusi kerkib kaks. Esiteks: mispärast räägib Faehlmann üldse mingist instrumendist ja mis pill see on? Ning teiseks: kust tuleb „laenamise” idee? Laen tuleks ju tagastada, võlg on võõra oma (seda teadis Faehlmann kui

⁴ Seda kinnitab „Kalevipoja” rahvalaululisuse analüüs, vt Pino 1963: 155–243.

südamest aus inimene väga hästi).⁵ Meie rahvuseepos on niisiis vormistatud võlakirjana! Faehlmann võinuks ju öelda: „Kingi mulle kannel!” (*Schenk’ mir...!*) või lihtsalt „Anna!” (*Gib!*) Miks ta just laenama läheb?

Laenukannel

Tuntuim klassikaline tekst, mis algab muusikariista kõnetusega ja mida Faehlmann klassikalise hariduse omandanuna⁶ pidi teadma, on Pindarose „Epiiniikion Etna Hieronile (esimene Pythia võidulaul)” (470 e.m.a):

*Χρυσέα φορμινξ Ἀπολλωνος καὶ ἰοπλοκαμων
συνδικον Μοισαν...* (Pindaros s.a.)

Uku Masingu tõlkes:

Kuldne forminks, hüüs Apollo-
nil igitõeline ning
muusadel tõmmjuukselistel... (Kreeka kirjanduse antoloogia 1964: 108)

Forminks (< kr *φέρειν* 'kandma') on vanim antiikkreeka laulikute keelpill. Millega seda võrrelda annab, selgub tolle oodi tõlgetest muudesse keeltesse:

*O golden Lyre, thou common treasure of Apollo and the Muses
violet-tressed...* (Pindaros 1904)

*О золотая лира! Общій удел Аполлона и Муз
В темных, словно фиалки, кудрях...* (История греческой... 1946: 262)

*Goldene Harfe, dem Fürsten Apollon, den dunkelgelockten
Musen gemeinsam zu eigen!* (Griechische Lyrik... 1980: 201)

Tegu on niisiis lüüra või harfiga. Just saksa tõlkes nimetatavast Pindarose harfist kõneleb ka Faehlmann. Tema *Harfe* pärineb kindlasti antiikmaailmast kui sealse laulujumala Apolloni atribuut, lüüra või *kithara*. [See kummaline kujutlussulam vanast laulujumalast Vanemuisest ning iginoorest Apollonist leiab adekvaatseima kehastuse August Weizenbergi rahvusromantilises skulptuuris (1880), mis kujutab habemikku Vanemuist, harf habrastes noorukikätes.]

Kreutzwald eestindas „harfi” „kandleks”, mis on ehituselt hoopis teine pill, ja lõi sellega ärkamisaja kinniskujundi, kandle mütologeemi, mida mitte keegi ei julge kahtluse alla seada. Isegi Johannes Aaviku „Parandatud Kalevipoeg” (1916) pakub uussõnastuses „Soovituseks”:

Laena kannelt, laulutarka... (Kreutzwald; Aavik 1916: 15)

⁵ Loetagu Kreutzwaldi tunnistusi järelehüüdes „Dr. Friedrich Robert Faehlmanni elu” (Kreutzwald 1953b: 11–55).

⁶ Antiikkirjanikke luges Faehlmann juba Tartu gümnaasiumis, ülikoolis aga kuulas loenguid klassikalisest filoloogiast ja kirjandusloost. Vt Kreutzwald 1953b: 23; Raud 1965: 473–474.

Laulupidude kui rahvusliku ärkamise mälestuspidude sümboliks saanud kandle kujund elab tänini rahva seas Friedrich Kuhlbari luuletuse „Vanemuine” (1869) toel:

...siis Vanemuine murumaal
läks kandlelugu lööma...

...ja Vanemuise kandlehäääl
mul põksumas on põues. (Eesti luule 1967: 87)

Teises Kuhlbari luuletuses „Eestimaa, mu isamaa”, millest on saanud üks Eesti mitteametlikke rahvushümne, manatakse esile muistse kuldaja mälestus:

Eesti vaprad vanemad
Vaimuvallast vaatavad,
Peas neil paistvad pärlikroonid,
Võidulaulud nende suus.
Neil on kuninglikud troonid,
Kuldsed kandlel palmipuust. (Kuhlbars *s.a.*)

Nõnda on kannel kujundina arhaiseeriv ja viimaseks, kes seda siiras individuaalses tundeluules piinlikkust tekitamata kasutada sai, jääb Anna Haava lauluga „Ei saa mitte vaiki olla” (1890):

Tahan õige tasa laulda,
tasa kannelt helista’...

Aga kui torm minu kandlelt
kostab siiski kõrvu sull’... (Eesti luule 1967: 178)

Aastal 1859 oli *Harfe* nii tavaline saksa sõna, et seda ei pidanud raamatute seletama [erinevalt näiteks samatüvelistest *Harfenett*’ist ja *Harfenist*’ist (vt Heyse 1859)]. Seetõttu oli ka ootuspärane, et Õpetatud Eesti Seltsi liige (Talvik 1929: 44) ekspastor Carl Reinthal võttis Toimetistes 1857. aastal ilmunud „Soovituseks” saksa paralleeltõlkes (*Anruf*) omaks Faehlmanni sõnastuse:

Leih’ mir deine Harfe, Wannemuine! (Anruf 1857: 19)

Aga kust see laenusoov?

See on kodeeritud Faehlmanni saksakeelse värssi instrumentatsiooni. Nimelt pole „lüüra” saksa vasteks mitte ainult *Harfe*, vaid ka *Leier*. Just nõnda nimetatakse saksa keeles Lüüra tähtkuju. Sünonüümi *Leier* alateadlik kaaskõla antiiksele *Harfe*’le suunabki kõne kummastavale laenuteemale:

Leih mir deine Leier, Wainemoinen! (Raud 1965: 491–492)

„Kalevipoeg” ei lõpe kandle tagasianniga. Laenamist ei ole mõeldud tõsiselt, see pole mitte kompositsiooniline võte, vaid sõnakõlks. Ent sõnad kõlksuvad luules kokku riimina. Kas ilmse või varjatud riimina, variriimina. Niisuguse varjatud siseriimina – variriimina – on Faehlmannil tuvastatav *leihen* : *Leier*.

Ikka Freud

„...Teate küll, kuidas sellega on, kui olete suikumas ja une-kujud ikka enam ja enam tõelikkust katavad. Esialgu nad veel taganevad ja on läbipaistvad nagu aur ning lasevad veel asju läbi näha, aga nad muutuvad tihedamaks ja selgemaks ning ikka tuhmimaks muutub tõelikkus.”

Friedrich Robert Faehlmann
 ÖES-is peetud „Kalevipoja”-kõnes (1839)⁷

Variriimi psühholoogia selgub kõige rutem Sigmund Freudi teoses „Argielu psühhopatoloogia” (1901) esitatu taustal. Selle 5. peatükk käsitleb keelevääratust (ld *lapsus linguae*), täpsemalt: kõnelibastusi. Järjest kirjeldab autor seal juhtumeid omaenda ja kolleegide praktikast, kuid refereerib ka Rudolf Meringeri ja Carl Mayeri raamatus „Kõne- ja lugemisvääratused” (1895) esitatud süstemaatikat. Sellest tõukudes võib Freudil leiduvad kaasused rühmitada kaheks: keelepsühholoogilised ja süvapsühholoogilised. Esimesed on ammendavalt kirjeldatavad ilma väärataja psüühilist eripära kaasamata. Teisi psüühilise motivatsioonita ammendavalt kirjeldada ei saaks.

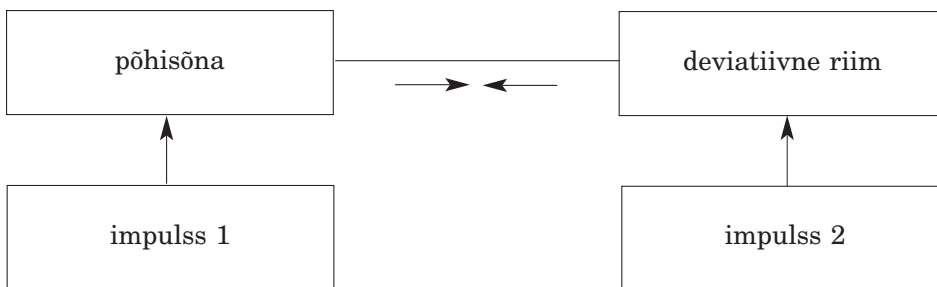
Kujundada võib järgmise süsteemi (tärn märgib Meringerilt mugandatud termineid, ülejäänud on tuletatud-täpsustatud Freudi juhtumite põhjal):

1. Keelepsühholoogilised deviatsioonid
 - 1.1. antitsipatsioon* (lõpu ennetav mõju algusele),
 - 1.2. kontraktsioon* (lühendav ülehüpe lõppu),
 - 1.3. kontaminatsioon* (kahest ühe kokkusulatus),
 - 1.4. postpositsioon* (kõlakordus, kaja),
 - 1.5. substitutsioon* (asendus),
 - 1.5.1. inerts (asendus emakeele mõjul),
 - 1.5.2. barbarism (asendus võõrkeele mõjul),
 - 1.5.3. ersats (asendus juhusliku sõnaga),
 - 1.5.4. riim (asendus samakõlalise sõnaga).
2. Süvapsühholoogilised deviatsioonid
 - 2.1. deformatsioon (keelemoonutus kinniskujutluse mõjul),
 - 2.2. eskapaad (kinniskujutluse väljalipsamine soodsas kontekstis),
 - 2.3. retardatsioon (meenutuse lülitus valesse konteksti),
 - 2.4. projektsioon (unistuste lülitus valesse konteksti).

⁷ Kreutzwald 1963: 119.

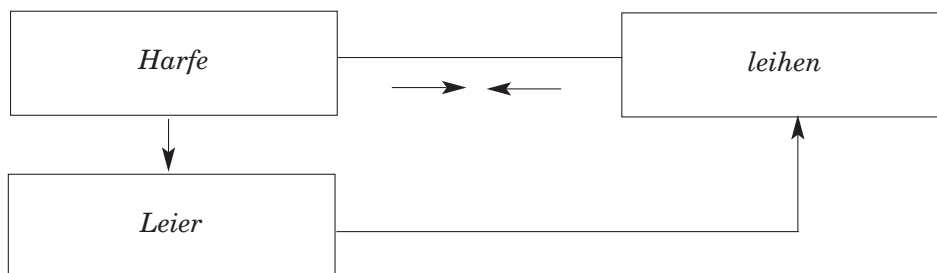
Freud seletab riimi (1.5.4) samuti süvapsühholoogiliselt. Kirjandusteooria seevastu ei tohi hälbida keelepsühholoogia pinnalt autori psüühilise eripära maile [nagu tegi Roman Jakobson, kui ta Gleb Uspenski proosat analüüsisides tuvastas tollel süveneva afaasia, s.t. haigusliku keeledeviatiivse püsiseisundi (Jakobson 2002: 94)].

Freud ütleb: „Tekke ega ammendava seletuse seisukohalt ei pea ma niisiis kõnehäireis – ei jämedais ega ka peenemais, mida veel annab liigitada „kõne-libastuseks” – määravaks mitte häälikute, vaid mõtete puutumust, mis jääb väljapoole kõneintentsiooni” (Freud 1924: 90; vrd Freud 2001: 76). Lahtisele-tatult tähendab see, et deviatiivne riim (1.5.4) pärineb teisest psüühilisest impulsist kui põhisona. Skemaatiliselt võiks seda kujutada nõnda:

Seda (vari)riimi kaasust (1.5.4) esindab A. Sanga tõlge Fausti ja Wagneri dialoogist.

Faehlmanni „Kalevipoja”-katsetuse algusrea analüüs selgitas sootuks teistsuguse struktuuri: variriim, olles küll deviatiivne (s.t mõjudes kontekstis kohatult), võrsub põhisona sünonüümist:

Faehlmann eelistas *Harfe*’t *Leier*’ile, sest see oli antiiksem [pidulikum, õilsam – lähemal Ganander-Petersoni pseudomütoloogiale (Taev 1965: 387)], ega hakanud vastu loomulikule keeletundele. Kummatigi helises sünonüümne *Leier* vaikselt kaasa – ning ilmus ikkagi välja, laenamisenä! Variriim kui poeetiline metastaa.

Peitriim

Isevärki riimiliigi moodustab peitriim. Kui variriim toimib tekstis nähtamatult ning autorilegi teadvustamatult, siis peitriim ilmneb kui teadliku maskeeringu tulemus.

Marianne von Willemerisse armunud Goethe avaldas 1819. aastal värsikogu „Lääne-ida diivan”, mille keskses, kahekõnena vormistatud raamatus „Suleika” leidub luuletus „Hatem. Lokid, hoidke mind vangis” (kirjutatud 30. septembril 1815; Düntzer 1878: 70). Selle kolmas salm ütleb:

*Du beschämst wie Morgenröte
Jener Gipfel ernste Wand,
Und noch einmal fühlet Hatem
Frühlingshauch und Sommerbrand.* (Goethes Werke 1883: 331)

(„Koiduvalgusena värvid sa häbipunasse nonde kõrgmägede tõsise müüri ning taas tunneb Hatem kevadhingust ja suvelööska.”)

Nende ridade kohta märkis Thomas Mann essees „Goethe-fantaasia” (1948): „Luuletuse struktuur nõuab sõnale „Morgenröte” ülejäärmises värsis riimi, aga idamaa nimi Hatem, mis söödetakse ette sisemisele kõrvale, seda ei ole; kelmilt mahavaikitud riim, mille kõrv ikkagi tahtmatult, ühtaegu lõbus-tatult ning ehmunult konstrueerib ja peabki konstrueerima, on tegelik nimi, on Goethe...” (Mann 1968: 31). Hatemi luuletajanime võttis Goethe endale Hafisi nime asemele 1814/15. aasta vahetusel (Friedenthal 1963: 551; Bielschowsky 1910: 352). Nii et: „Taas tunneb kevadhingust ja suvelööska Goethe!”

Õige riim paistab tõesti läbi, seda adusid juba XIX sajandil luuletaja Friedrich Rückert, filoloog Karl Simrock jt (Düntzer 1878: 339). XX sajandil muutus too äratundmine juba lihtsalt filoloogiliseks teadmuseks (Boyd 1962: 206; Goethe 1977: 320).

See, mida Th. Mann nimetab „kelmilt mahavaikitud riimiks” (*der schelmisch versagte Reim*), polegi muud kui tahtlikult peidetud ehk peitriim!

Peitriimi on kasutanud ka A. Sang luuletuses „Tee”:

Ja seal, kus kartes kupja keppi
kord ori seisis, hinges vimmi,
seal uhkelt härrasmaja treppi
nüüd tuisata võib minu tõld. (Sang 1963: 13)

Nõuab kultuuriloolist kompetentsi taipamiseks, et ilmselt kohatu riimi „tõld” asemel peaks seisma nõukogudeaegse luksusauto marginimi „ZIM”.⁸

Riimitaju

Saksa keeles võhikule jääb „Kalevipoja” avavärssi motiveeriv variriim adumatuks, sest tolle luulerea kummalisuse tegelik põhjus selgub üksnes tagasi-tõlkest. Riimitaju kui häälikukombinatsioonide samastus, identifitseerimine,

⁸ Autor tänab Joel Sanga selle osutuse eest.

„samakõla” äratundmine on inimeseti erinev. J. Põldmäe rõhutab, et riim on see, mis riimiks arvatakse: „...riime *temale* : *sinuta* saame kritiseerida ikkagi ainult siis, kui loeme nad riimideks” (Põldmäe 2002: 255).

Riim on tekstipragmaatiline nähtus, selle indikaatoriks jääb lugeja sisetunne. Kuid ometi peab too sisetunne seostuma konkreetse luuletekstiga – sellest tulenema. Järelikult peab tekst juba enne sisaldama elemente, mis lugejas riimitunde võivad äratada.

Et riim on metafoori liik, siis kehtib ka riimi puhul metafoori kujundlikkusmäära astmik. Hinnanguliselt kuni kolmveerandine põhisõna ja riimsõna ühtivus annab kulunud riimi (*mind* : *sind*), kuni poolenisti ühtivus toodab selgeid riime (need on valdavas enamuses), ühtivus kuni veerandi ulatuses kingib huvitavaid riime (nt J. Semperi luuletuses „Tahad?": *rikkaks* : *nõgikikkaks*, vt Semper 1921: 23), alla veerandi ühtivus nõuab peenenenud instrumentatsioonitaju. Näiteks Ain Kaalep osutas Johannes Semperi värsi

Laud. Tool. Lamp... (Semper 1962: 57)

vokaalharmooniale, millesse on kodeeritud, või õigemini: millega on variriimitud luuletaja abikaasa, Aurora Semperi eesnimi (Kaalep 1982: 392). Konsonantinstrumentatsiooni käsitles põhjalikumalt vene vormikoolkonna kirjandusteoreetik Ossip Brik artiklis „Häälikukordused” (1917) (vt Černov 1976: 212–215).

Viimaks, tautoloogiline riim paljastab ilmekalt riimi esteetilise mõju aluseks oleva samasuse ja mittesamasuse konflikti: riimsõna täieliku vormilise ning absoluutsemantilise samasuse taustal kerkib eriti reljeefelt esile tema kontekstilise tähenduse teisenemine (Lotman 1994: 111; Gasparov 1983: 126–134). Kui viimane pole piisav, jääb tautoloogiline riim jõuetuks; kui see puuduks täiesti, ei saaks rääkida riimitusest, küll aga nullriimist.

Kokkuvõtteks

Peitriim on ära tuntud rahvusvaheliselt. Variriimist kui erilisest riimi liigist siiani räägitud ei ole. Kaks eesti näidet, üks ilmsem, teine varjatam, ei ole aga mitte seotud üksnes eesti keelega, vaid kujutavad endast spetsiifilisi märgisituatsioone, mis on võimalikud ka muukeelsetes tekstides. Et eesti luule(tõlge) sai ka muulastele osutada millelegi, mis neil kindlasti on olemas, aga mille peale nad ise pole tulnud, see teeb ühe õpilase oma õpetaja Jaak Põldmäe üle uhkeks küll!

Kirjandus

- A h m a n o v a, O. S. 1969 = Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва: Советская энциклопедия.
- Anruf. – Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. Vierter Band (1857). Erstes Heft. http://kreutzwald.kirmus.ee/et/kalevipoeg/tekstiversioon?item_id=16&table=Books&book_id=16&action=flash_gallery&html=1&hide_template=1

- Ariste, P. 1957. „Kalevipoja” tõlgetest. – „Kalevipoja” küsimusi. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Vihik 53. Tartu.
- Bielschowsky, A. 1910. Goethe. Sein Leben und seine Werke. Zweiter Band. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, Oscar Beck.
- Boyd, J. 1962. Notes to Goethe's Poems. Vol. II (1786–1832). Oxford: Basil Blackwell.
- Чернов, И. 1976 = Чернов, И. Хрестоматия по теоретическому литературоведению I. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Düntzer, H. 1878. Goethes Westöstlicher Divan. Leipzig: Ed. Wartig.
- Eesti luule. Antoloogia aastaist 1637–1965. Koost. P. Rummo. Tallinn: Eesti Raamat, 1967.
- Freud, S. 1924. Zur Psychopathologie des Alltagslebens. Über Vergessen, Versprechen, Vergreifen, Aberglauben und Irrtum. Leipzig–Wien–Zürich: Internationaler Psychoanalytischer Verlag.
- Freud, S. 2001. Argielu psühhopatoloogia. Psüühika teadvustamata riikad. Unustamisest, keelevääratustest, käevääratustest, ebausust ja eksitustest. S.l. Väike Vanker.
- Friedenthal, R. 1963. Goethe. Sein Leben und seine Zeit. Stuttgart–Hamburg: Deutscher Bücherbund.
- Fr. R. Kreutzwald (1803–1882). Elu ja tegevus sõnas ja pildis. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Kirjandusmuuseum. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1953.
- Гаспаров, М. Л. 1983 = Гаспаров, М. Л. Тавтологическая рифма. – Труды по знаковым системам, VI. Текст и культура. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Vihik 635. Tartu.
- Goethes Werke. Illustriert von ersten deutschen Künstlern. Hrsg. H. Düntzer. Erster Band. Stuttgart–Leipzig: Deutsche Verlagsanstalt, vorm. Ed. Hallberger 1883.
- Goethe, J. W. 1920. Faust. J. W. Goethe kurbmäng. I. jagu. Tartu: Eesti K.-Üh. Postimees.
- Goethe, J. W. 1946. Faust. I jagu. Tallinn: Ilukirjandus ja Kunst.
- Goethe, J. W. 1967. Faust. Tallinn: Eesti Raamat.
- Goethe, J. W. 1973. Faust: Urfaust, Faust I und II, Paralipomena, Goethe über „Faust”. Berlin–Weimar: Aufbau.
- Goethe, J. W. 1983. Faust. Tallinn: Eesti Raamat.
- Goethe, J. W. 1977. West-östlicher Divan. Hgg. und erläutert v. H.-J. Weitz. Frankfurt am Main: Insel.
- Griechische Lyrik in einem Band. Berlin–Weimar (Aufbau-Verlag), 1980.
- Heyse, J. Chr. A. 1859 = J. Chr. A. Heyse's allgemeines verdeutschendes und erklärendes Fremdwörterbuch... Zwölfte Ausgabe. Hannover: Hahn'sche Hofbuchhandlung.
- Homerus 1960. Ilias. Tlk A. Annist. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Homerus 1963. Odüsseia. Tlk A. Annist. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Homerus s.a. a. <http://www.perseus.tufts.edu/cgi-bin/ptext?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0133>
- Homerus s.a. b. <http://www.perseus.tufts.edu/cgi-bin/ptext?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0135>
- История греческой литературы. Том 1. Эпос, лирика, драма классического периода. Москва–Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1946.

- Jakobson, R. 2002. Two Aspects of Language and Two Types of Aphasic Disturbances. – R. Jakobson, M. Halle, *Fundamentals of Language*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter.
- Kalep, A. 1982. Johannes Semperi „Rahutusest”. – *Looming*, nr 3, lk 392.
- Kalevala. s.a. <http://runeberg.org/kalevala/01.html>
- Kreeka kirjanduse antoloogia. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1964.
- Kreutzwald, F. R., Aavik, J. 1916. *Parandatud Kalevipoeg*, I. Tartu: Reform.
- Kreutzwald, F. R. 1953a. *Teosed. Kalevipoeg*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Kreutzwald, F. R. 1953b. *Teosed. Maailm ja mõnda*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Kreutzwald, F. R. 1963. *Kalevipoeg. II. Tekstikriitiline väljaanne ühes kommentaaride ja muude lisadega*. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Kuhlbars, F. s.a. <http://www.cfe.ee/?page=cantus&code=66&l=25>
- Laugaste, E. 1953. Järelsõna. – F. R. Kreutzwald, *Teosed. Kalevipoeg*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Lotman, J. M. 1994 = Лотман Ю. М. Лекции по структуральной поэтике. – Ю. М. Лотман и тартуско-московская семиотическая школа. Москва: Гнозис.
- Lönnrot, E. 1985. *Kalevala*. Tlk A. Annist. Tallinn: Eesti Raamat.
- Mackail, J. W. 1930. *Vergilius ja tema tähendus nüüdismaailmale*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Mann, Th. 1968. *Über deutsche Literatur. Ausgewählte Essays, Reden und Briefe*. Leipzig: Philipp Reclam jun.
- Noori autoreid '77. Tallinn: Eesti Raamat, 1979.
- Pindaros 1904 = *The Extant Odes of Pindar*. Translated by Ernest Myers. Wadham College: Oxford.
- Pindaros s.a. <http://www.perseus.tufts.edu/cgi-bin/ptext?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0161%3Abook%3DP>
- Pino, V. 1963. „Kalevipojas” kasutatud rahvalaulud. – F. R. Kreutzwald, *Kalevipoeg. II. Tekstikriitiline väljaanne ühes kommentaaride ja muude lisadega*. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Platon 1994 = Платон, *Собрание сочинений в четырех томах*. Том. I. Москва: Мысль.
- Priimägi, L. 1991. *Ühest riimist*. – *Jahrbuch der Estnischen Goethe-Gesellschaft*. Hgg. v. M. Kõiv. Tartu: Eesti Goethe-Selts.
- Põldmäe, J. 2002. *Eesti värsiõpetus. Monograafia*. Teine trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Raud, L. 1965. Friedrich Robert Faehlmann. – *Eesti kirjanduse ajalugu*. I: Esimestest algetest XIX sajandi 40-ndate aastateni. Toim. A. Vinkel. Tallinn: Eesti Raamat.
- Sang, A. 1963. *Võileib suudlusega*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Semper, J. 1921. *Jäljed liival*. Tallinn: Varrak.
- Semper, J. 1962. *Luuletused*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Taev, K. 1965. Kristjan Jaak Peterson. – *Eesti kirjanduse ajalugu*. I: Esimestest algetest XIX sajandi 40-ndate aastateni. Toim. A. Vinkel. Tallinn: Eesti Raamat.
- Talvik, S. 1929. F. R. Faehlmann kui inimene ja arst. – *Friedr. Rob. Faehlmann'i album*. Tartu: F. R. Faehlmann'i mälestuse jäädvustamise Komitee.

Vergilius, P. M. 1992. Bucolica. Aeneis. Tlk A. Oras. Tallinn: Hortus litterarum.

Vergilius, s.a. <http://www.perseus.tufts.edu/cgi-bin/ptext?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0055>

Wiedemann, F. J. 1973. Estnisch-deutsches Wörterbuch. Tallinn: Valgus.

Zum Reim

Stichworte: der Reim, das Epos, Friedrich Robert Faehlmann, Friedrich Reinhold Kreutzwald, Johann Wolfgang von Goethe, Pindar, Sigmund Freud

Es werden zwei verschiedenmaßen erschlossene Reimarten erörtert: der Schattenreim und der Versteckreim. Der Schattenreim ist eine bedeutungstragende versinstrumentalische Konnotation des expliziten Reimes. Als Beispiel dient der deutschsprachige Anfangsvers des estnischen Nationalepos von Friedrich Robert Faehlmann: *Leih mir deine Harfe, Wainemoinen!* Unser Nationalepos beginnt einmalig in der Weltliteratur wie ein Pfandbrief! Der Clou liegt in der deutschsprachigen Instrumentation dieses Verses: bei der Harfe hat die Leier mitgeklungen und ist in demselben Vers als leihen aufgetauft. Zur Erklärung des Phänomens des Schattenreimes kann die Theorie Sigmund Freuds in „Die Psychopathologie des Alltagslebens“ herangezogen werden. Der Versteckreim ist besser bekannt durch Johann Wolfgang von Goethes Strophe aus dem „West-östlichen Divan“: *Du beschämst wie Morgenröte / Jener Gipfel ernste Wand, / Und noch einmal fühlet Hatem* [statt: Goethe] / *Frühlingshauch und Sommerbrand*. Der Versteckreim ist international bekannt. Den Schattenreim hat man bisher nicht beachtet.

Linnar Priimägi (geb. 1954), PhD, Leiter des Lehrstuhls für Werbung und Imagoologie der Tallinner Universität, tristan@tlu.ee